

Իւ կենդանաց յայսմ աշխարհի
կացցին ամբողջ և անըզուեկի,
կազաղութիւն պարզեւեկեցի
մինչ ի խորին ժամանակի:

Չնըւասարոյ Խմբի
եւ գեղերաւոյ ի մէջ երկրի
սարգիս դըպիրոյ միտնեցի.
զտանաւորս շարագրեցի:

Որք հանգիպեք յայսմ կամի
եւ ընթեւաւորս սիրով որբոսի.
գուք ասացէք անրն սղորմի.
ձեզ եւ մեզ անի:

Յերշգգ զմեզ՝ յիշեալ լինէք
արցայութեան քնի
յորժամ նոսցի ի յատնի,
արժանացուց կենաց ձայնի:

Իւ նմա փառք անի
ընդ հօր հոգեւոյ ճշմարտի,
յաւէտ յորժանոյ եւ միշտ էի.
եւ յաւիտեանս յաւիտեանի:
Ամեն. ամեն եւ եղցի:

Չեաւ երթոյ զառնոյ ի հոյ
զիրո մնայ յիշատակոյ
Ոհ, ոհ, դարձեալ ոհ
վայ ինձ մեղաւորս ու բերան:

Ասկից ետք՝ 12 թուղթ պարագ: Ու կը
յաջորդէ նոր, օտար, բայց մաքուր նոսր ու
միօրինակ գրով՝ «Զանկ սուրբ մասնինս եղեալ
ի վերայ Այրուբենից» եւ այլն. ինչպէս վերը
տեսանք: Ձոր գրած է Սիմէոն Թորոսեան այս
յիշատակագրով. «Գրեցաւ ցանկս այս ձեռամբ
մեղապարտ Տ. Սիմէոնի Թորոսեան, Յամի
Տեառն 1725 Սեպտեմբերի ամսոյ 19:

Զանկէն ետեւ՝ վերջին պարագ թղթին
վրայ, գէշ, անձոռնի շաղագրով՝ ի թՎ. ումթ.
մարտի է. եղեւ գիրս այս, ինչպէս եւ կաշեմար,
որդի արբանձամի այս գիրս գրեցի. վասն գրչայ
գորցութեան (») հարմար, օվ օր կարգայ չի
մեղադրէ, զերէ ծուր գնայցիլէ, ամեն:

(Ըրթառնութիւն)

Ա. Բ.

1 Համաժողով, Հանգեւ Ամբոթայի, 1890 տարւոյն.
20 էջին հետ:

ՄԱՅՆՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՒՆԻ Հ. Վ.՝ Ճաշեր եւ խնջոյք հին Հայաստանի
մէջ. Վենետիկ 1912, էջ 1Ա+461:

Գիրք մը կարգաւ, որ վարպետի մը մտաց
ծնունդ է, միշտ ուրախութիւն է ընթերցողին
համար: Այս ուրախութիւնը մենք լիակէս
վայելեցինք, եւ վստահ ենք որ Հացունի իւր
«Ճաշեր եւ խնջոյք»-ով նոյն արդէնքը յառաջ
պիտի բերէ նաեւ ուրիշ ընթերցողաց վրայ:

Հացունի տուած է մեզի «Հայ Եկեղեցւոյ
պատարագի օրերն ու տեսակներն» վերնագրով
գեղեցիկ երկհատոր մը, տուած է, «Երգումն
հին Հայոց մէջ» եւ ուրիշ քանի մը նոյնպիսի
հետաքրքրական աշխատութիւններ, բայց առա-
ջինկայ գործը այս ամենուն պսակն է կրնանք
բանլ, Հոս՝ հեղինակը իւր նիւթին իսկական
տերն է, մասնագրական ամէն բան, որ ուղղակի
թէ անուղղակի կապ ունի հացիկերցիքի հետ
նախ կը ճշտուի, կը ստուգուի բառաքննական-
համեմատական բազմաթիւ օրինակներով. միով
բանիւ չի արտայայտուիր տեսութիւն մը կամ
կարծիք մը, որ պատմական վկայութիւններու
վրայ հաստատուած չըլլայ: Այս տեսակէտէ յի-
շատականութեան արժանի են առաջին մասին մէջ
(1—105) «Հանմարտի», «Գիւնու», «Կա-
ճարի» եւ «Մառանի», բայց մասնաւոր 88—
105 զետեղուած «Ընդհանուր տեսութիւն, Եւ,
որ գեղեցիկ քննադատական մէն է ինքզոյ նիւթ
եղող «Համանիշ» եւ «Բազմանիշ» բառերու:

«Այլերու» է կաշոյց անկենդան նկարա-
գրէն՝ կանցնի հեղինակը երկրորդ մասին մէջ
(106—274) «տեսնել անոնց աշխոյժ ու գոր-
ծունեայ վիճակը», այսինքն՝ մաշ, ընթրիք ու
կոշունք: Որչափ որ ալ Հացունի զասոնք նկա-
րագրելու մէջ չափէն աւելի կծծիօրեն վա-
րուած ըլլալուն՝ իրերը սպասուած «աշխոյժ ու
գործունեայ վիճակը», չեն ստացած, այսու հան-
գեւծ այս հատածը (Abschnitt), որ գործին
բուն մասն է, արտաքոյ կարգի կարեւոր է,
հայ թագաւորաց եւ նախարարաց ներքին
կենսերին վրայ ճիշտ գաղափար ունենալու հա-
մար: Նուազ հետաքրքրական չեն նոյնպէս
«Վանականաց ընթրիք» (274—309), ուր
իրաւամբ կը պարտաւորին քանի մը հին վաղերեւ,
երբեմն իրենց գեղութեամբը ժողովրդեան
քար գայթակղութեան եղած ըլլալուն հա-
մար, բայց ի մասնաւորի՝ «Մատաղ» ներու բա-
ժինը (310—396): Հացունի զօրաւոր փաստե-
րով կ'աշխատի ցուցնել թէ մասաղը Հայոց

քով իրական զոհ մըն էր. ուրեմն Ասորիներուն եւ Յօյներուն այս մասին Հայոց գեմը բրած ամբաստանութիւնները գէթ մասամբ մը իրականքէն։ Այս անսուծիւնը մտադրութեան շատ արժանի կէտ մըն է թէ՛ եկեղեցապատմական եւ թէ՛ կրօնապատմական անսակէտէ։

Գիտաւորութիւն չունինք «Ճաշեր եւ խնջոյք»-ի դարակազմիկ նշանակութեան տալու. սակայն անուրանալի իրողութիւն է թէ Հացունի տանեակ տարիներէ ի վեր այնպիսի նիւթերով կը զբաղի, որոնք նոյն կը մանեն մեր պատմաքննութեան մէջ, եւ ահա հոս եւ որպէս Հացունի գործերուն նշանակութիւնը։ Չունինք տակաւին ազգային քննական պատմութիւն մը. վստե զի մեր ազգային աշխուհիւնը գիւծ ծածկուած է հնութեան անշուք խաւերու տակ։ Այն դարերուն, որոնց մէջ անհատականութիւնը գրեթէ կը կորսուէր ընդհանրականութեան մէջ, եւ անոր համար ալ ազգի մը պատմութիւն ըսելով պարզապէս ազգին պաշտօնական մարմնոյն պատմութիւնը կը հասկցուէր, փարպեցի մը, Յովհ. Պատմագիր մը եւ նոյն իսկ մշակեան մը կրնային իրենց իրաւունք տալ ըսելու թէ «Հայոց պատմութիւն գրած ենք, Բայց այսօր հայ պատմագրին այդ ներքալ չէ. հայ պատմագիրը գեղեցիկ է, որ թագաւորի մը կամ իշխանի մը ամենաանգարութենէն եւ արտաքին քաղաքականութեան յաղորդութենէն կամ անյալորդութենէն աւելի հետաքրքրուի պատմական այն փակտորներով, որոնք ոչ միայն ծնած են ազգը, այլ եւ սնուցած, զարգացուցած եւ կազմակերպած են։ Արծ, սովորութիւններ, առասպելներ, հարսանիք, ամենախմբութիւններ, ճաշկերոյթներ, վաճառականութիւն, մշակութիւն, անասնաբուծութիւն, գեղարուեստ եւ կամ՝ ինչ աղբիւր կար հասարակ ժողովրդեան եւ թագաւորին կամ նախարարին միջեւ, ինչ իւրաքանչիւր նահանգներու, առեւ կնոջ, ծնողաց եւ որդւոց, ժողովրդեան եւ կղերին միջեւ. հարցեր, որոնք ծանօթութիւնը մեր ազգին գոյութեան եւ նկարագրին, առաւելութեանց եւ բնէ յատկութեանց մասին ճշգրտօրէն դատաստան մը ընելու համար *conditio, sine qua non*։

Հացունի, որ այս հարցերուն ամենակարեւորներէն մէկը իրեն նիւթ բրած է մեր դրուստիքներուն եւ շնորհակալութիւններուն միայն արժանի է։ Այս մարդները յարգ. վարդապետին յաղորդութիւն նաեւ իւր ուրիշ ձեռնարկներուն մէջ։ Միայն ներուի մեզի հոս փոքրիկ — գիտողութիւն մը ընել։ Կ'ընդունինք, որ մեր

նախարարներուն ճաշերու ու ընթերցներու վրայէն անբարոյականութեան աղուր բոլորովին կարելի չէ սրբել, բայց սակից եզրակացնել թէ մեր ազգին պատմական դժբախտութիւններուն բուն իսկ պատճառն է նախարարներուն անբարոյականութիւնը (236—274). ճիշտ չէ մեր կարծեք. անբարոյականութիւնը բոլոր պետութիւններուն կործանման մէջ մեծ մաս ունեցած է, սակայն ամենուն ալ կործանման գլխաւոր պատճառը չի կրնար նկատուիլ։ Այս անբարոյականութիւնը եւ ոչ ալ ազգային անմիաբանութիւնը, (որուն մասին շատ սիրով կը խօսի հայ մամուլը, որպէս այն թէ նախանշուի յատկութիւն մ'ըլլար), եղած են այն պատճառները, որոնք մեր ազգը պատմական շատ վատ փուլերէ անցուցած եւ այժմ ալ դատապարտած են այնպիսի վիճակի մը, որմէ դուրս ելլելու համար, արտակարգի ուժերու պէտք կայ։ Ուրիշ են պատճառները, որոնց մասին սակայն ուրիշ առթիւ։

Է. Ա. ՄԱՏԻՆԵԱՆ

ՕՋՆՆԵԱՆ Գ. Հայպատմութիւն։ Մարզում, 1912։ 80, էջ 7+300։ Գրքին 7 դրէ։

Իրաւունք ունի Մեծ. Հեղինակին պարծեւալու թէ իւր այս աշխատանքութիւնը հայ մատենագրութեան համար բոլորովին նոր երախայրիք է։ Գրեթէ ոչ ոք Հայոց պատմութեան թիւը սկզբէն միջեւ ներկան այսպէս համառօտ բայց մանրամասնաբար կրցած է մանել։

Այս երկը սակայն ոչ դասագիրք է եւ ոչ ալ քննական եւ գիտական գրութեան նկարագիր ունի. ուստի եւ ոչ հայ մանկաւոյն համար է եւ ոչ ալ հայ բանասէրին համար. մենք այն կողմանէ միայն կրնանք զայն գնահատել որ, ազգասիրական ժողովրդեան շատ յարմար գրութեան է։

Բայց չենք կրնար Հեղինակին հետապնդած երկու շատ միակողմանի եւ սխալ ըմբռնումները լռելով անցնիլ. «նախ» թէ եւրոպացի քննադատներն եւ անոնց հետեւողները չեն գնահատեր Մովսէս Խորենացւոյ պատմութիւնն այն անսակէտէ թէ՛ դիցազնութեան կանոններն. ազգային հին բեկորներ հացուցած է մեզի. քննադատութեան ոգին շատ հեռու է այսպիսի ձախող կարծիք յայտնելէ։ Երկրորդ. Հեղինակը շատ ստեղծարարական լիակատար չէ եկեղեցին։ Մենք ինչպէս Պարոնին, նոյնպէս հասարակութեան մտադրութեանը կը յանձնենք որ հայ գաղութներն ունեւարձող պատճառը ոչ թէ կարեւ-